

Павленко Л. В.,

Дніпропетровський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, м. Дніпропетровськ

ДИСКУРСИВНИЙ АКТ "ПІДХОПЛЕННЯ" В КОГНІТИВНО-КОМУНІКАТИВНОМУ КОНТЕКСТІ

Статтю присвячено вивченню в контексті когнітивно-комунікативної парадигми знань дискурсивного акту "підхоплення", який є продуктом діалогічного мовлення, що складається з двох мовленнєвих кроків – репліки-стимулу і репліки-реакції.

Ключові слова: підхоплення, дискурсивний акт, репліка-стимул, репліка-реакція, діалогічне мовлення, адресант, адресат.

Статья посвящена изучению в контексте когнитивно-коммуникативной парадигмы знания дискурсивного акта "подхват", который представляет собой продукт диалогической речи и состоит из двух речевых шагов – реплики-стимула и реплики-реакции.

Ключевые слова: подхват, дискурсивный акт, реплика-стимул, реплика-реакция, диалогическая речь, адресант, адресат.

The article deals with the investigation, from the point of view of cognitive-communicative paradigm of knowledge of the discourse act "catching", which is the product of the dialogic speech and consists of two speech steps – incentive remark and response remark.

Key words: catching, discourse act, incentive remark, response remark, dialogic speech, addresser, addressee.

На основі свого мовленнєвого й позамовленнєвого досвіду і когнітивної активності людина створює систему образів світу, яка дозволяє їй орієнтуватися в ньому. Мова "репрезентує" світ [3, с. 218], вона є формою існування розумової діяльності, що охоплює всі галузі індивідуального та суспільного життя людини. Як пише де Боно, базовим компонентом мислення людини є слово, яке виступає зручною упаковкою досвіду [7, с. 217].

Розуміння є динамічним процесом і властиве комунікантам, які володіють навичками декодування інформації завдяки середовищу, мотивам, попереднім знанням тощо [1, с. 18]. Це стосується саме діалогу, оскільки зміна ролей мовця і слухача відбувається досить швидко, адекватність реакції на висловлення співрозмовника залежить від швидкості розуміння стану речей, уміння декодувати, обробляти інформацію, формувати своє ставлення і висловити свою реакцію. У процесі розуміння важливу роль відіграє попередній досвід адресата, тому що співвіднесення змісту повідомлення з ним приводить до сприймання аргументів співрозмовника, які мають бути чіткими й доречними, а їх сприймання повинно супроводжуватися меншою витратою ментальних зусиль [9, с. 146-147].

Актуальність даної статті пов'язана із загальною орієнтацією сучасної лінгвістики на вивчення шляхів і способів функціонування мови в її соціальній динаміці, що визначає розуміння її одиниць у широкому контексті мовленнєвої діяльності, де чільне місце належить і категорії "підхоплення". **Об'єктом** цієї статті є дискурсивний акт (ДА) "підхоплення", а **предметом** – його функціонально-комунікативні особливості в англомовному діалогічному дискурсі. **Мета** статті – з'ясування специфіки продукування зазначеного ДА. Основу когнітивного вивчення мовленнєвих явищ взагалі та підхоплення зокрема складає опис і пояснення системи "мовець – адресат", яка розглядається як механізм обробки інформації. Під час спілкування люди не просто декодують висловлення, а здійснюють його інтерпретацію через активний процес виявлення особливостей комунікації за допомогою знань, які зберігаються в пам'яті. Нашу думку підтверджує й Т. М. Ушакова, яка вважає, що у кожного учасника інтеракції задіяні три блоки мисленнєво-мовленнєвого механізму: сприйняття, висловлювання і внутрішнє мовлення. Разом вони забезпечують передачу інформації від адресанта до адресата та її адекватну інтерпретацію. Якщо перші два мають вихід у зовнішній світ, переводячи мовлення в об'єктивно існуючий мовленнєвий продукт або сприймаючи його, то третій такого виходу не має, оскільки він є змістотвірним (на цьому рівні висловлення формується одним і сприймається іншим комунікантом) [6, с. 12-13].

Внутрішнє мовлення має свою організацію, яка характеризується кількома рівнями зі своїми специфічними функціями. Низький рівень структурується словами з конкретним значенням, що розглядаються як базові елементи, які зберігаються в пам'яті та слугують основою для побудови наступного, більш високого рівня внутрішнього мовлення. Ці базові елементи не є ізольованими. Вони інтегруються, об'єднуючись множинними тимчасовими зв'язками, й утворюють систему взаємопов'язаних структур. Ця система є наступним рівнем структур внутрішнього мовлення – т. зв. "вербальною мережею" [6, с. 13]. На думку Т. М. Ушакової, організація базових елементів внутрішнього мовлення створюється на основі мовленнєвих сигналів, що надходять ззовні, та є формою акумулювання комунікативного досвіду і матеріалізації мови.

Динамічні процеси у структурах цього рівня забезпечують утворення граматичного оформлених речень. Вербальна мережа виступає природною матрицею мовленнєвого досвіду, властивого обом комунікантам. Найвищим є комунікативний рівень, на якому з'ясується, як і навіщо людина передає інформацію. Саме на цьому рівні формується висловлення і відбувається повідомлення повної інформації, що і є основною функцією комунікації – розуміти спільну мовленнєву діяльність її учасників, яка координується шляхом обміну думками та характеризується певними нормами [там само].

Організація внутрішнього мовлення пояснює специфіку ДА "підхоплення". Так, отримуючи повідомлення у блоці сприйняття, адресат зіставляє його у внутрішньо мовленнєвому процесі зі своїми ідентичними ма-

трицями на всіх рівнях і в такий спосіб інтерпретує його зміст. Дискурсивний акт “підхоплення” реалізується за допомогою мовленнєвих дій принаймні двох комунікативних партнерів. Ці дії складають різноспрямовану послідовність – від мовця до адресата і навпаки. Підхоплення реалізується тільки як компонент послідовності висловлень (секвенцій), коли мовець і адресат на основі інтелектуальних дій можуть встановити певний взаємозв’язок між висловленнями. Послідовність мовленнєвих дій у межах ДА “підхоплення” є деяким інтегрованим цілим, оскільки мовець тут демонструє єдність / розбіжність своєї позиції з позицією співрозмовника.

Поняття “підхоплення” використовується для позначення достатньо різномірної кількості неконвенціоналізованих, неочікуваних і часом непередбачуваних, але послідовно залежних комунікативних дій, які є частиною інтерактивного обміну. Підхоплення виникає зазвичай спонтанно і завжди входить до ситуативних, локальних інтеракцій. Здійснюючи локальні функції, підхоплення виконують певні дії по відношенню до попередньо висловленого, а їхня реалізація залежить від певних ситуативно-контекстуальних факторів. Пор.:

– *A figure of speech. It doesn't matter. Come, sit closer to me. There may not be the chance for us to talk together again. A While we're in mourning for Auntie, you mean? She wriggled up the log and sat next to him /S. Holland/.*

Як бачимо, підхоплення може містити модальні, емоційні й оцінні конотації та додавати до репліки-стимулу нові кластери інформації. Однак найголовніша диференційна ознака ДА “підхоплення” – це середовище його побутування, яким є діалог. Інакше кажучи, ДА “підхоплення” не існує поза діалогом, а репліка-підхоплення (символ А) не існує поза ДА. Підхоплення є в більшості випадків завершальною стадією мікродіалогу у двокомпонентній діалогічній єдності або серединним елементом у трикомпонентній. Підхоплення – завжди послідовно приєднаний, залежний і реактивний мовленнєвий акт (МА), пов’язаний з ініціальним актом спільним пропозиційним змістом і часто структурою, внаслідок чого воно представляє собою кільце пари-секвенції у вигляді взаємозалежних мовленнєвих дій [8, с. 210]. Тому однією з специфічних характеристик ДА “підхоплення” є наявність попереднього, ініціального, проспективного акту-стимулу, який і зумовлює можливість реалізації певного акту-реакції.

У спонтанній розмові не існує заздалегідь встановлених правил стосовно того, хто, коли, де і як довго буде говорити, але, тим не менш, такі розмови структуровані та нехаотичні. Один із способів такої структурованості – (*зміна ролей* (turn-taking), що засвідчує “подвійне авторство розмови” [5, с. 204]. Залежно від комунікативних інтенцій мовець і адресат обирають кожен свій спосіб зміни комунікативних ролей. За ознакою співвіднесеності сусідніх “реплікових” кроків у масштабі реального часу Х. Генне і Х. Ребок розрізняють такі типи “взяття кроку”: а) зміна комунікативних ролей з *перебиванням*; б) “*плавна*” зміна комунікативних ролей (latching); в) зміна комунікативних ролей *після паузи* (цит. за [4, с. 190]).

Соціологи Г. Джеферсон, Г. Сакс і Е. Щеглофф були першими, хто проаналізував зміну ролей у діалозі. Вони підкреслюють, що репліка мовця (a speaker's turn) може складатися з одного слова, фрази чи декількох речень. Але існують тільки певні місця, де мовець може взяти слово. Це місця в кінці речень, фраз, або місця, де особа, що говорить, робить паузи. Межі мовленнєвих ролей визначаються початком / кінцем говоріння мовця, а початок / кінець ролі залежить від інтенцій співрозмовників, в основі яких лежить багато чинників, у т. ч. й комунікативні та когнітивні.

При “плавному взятті” кроку мовець має змогу обміркувати, проаналізувати висловлення співрозмовника, і тоді його реакція буде краще обґрунтованою та більш логічною. Темп спілкування спокійний, повільний. Співрозмовники зазвичай реагують очікуваним типом висловлення, а тому додаткова робота для “виправлення” проблеми (repair work) непотрібна. Пари реплік, що поєднуються в ДА, Х. Сакс називає суміжними / сусідніми (adjacency pair) [10, с. 554-560]. Часто роль мовця (черга говорити) закінчується не тому, що він заздалегідь запланував зупинитися, а тому, що почав говорити його візаві. Тож обидва говорять одночасно. Такі “нашарування” (overlaps) не завжди сприймаються як перебиви (interruptions), часто вони не відчуваються, не сприймаються, тому що вони очікувані й не руйнівні (disruptive). Для деяких комунікантів і в деяких ситуаціях нашарування мовлення на мовлення сприймається як кооперативне, як сприятливе взаєморозумінню, як згода [11, с. 121-123]. Співрозмовники не тільки разом вирішують, де починається і де закінчується мовленнєва роль (черга), але й сумісно продукують висловлення постачаючи один одному слова, підхоплюючи та повторюючи звуки, структури тощо. Це є класичним випадком підхоплення, але зміна ролі проходить усе ж таки з перебиванням. Інколи мовець зупиняється до того, як інший співрозмовник виявився готовим розпочати свою мовленнєву роль, взяти свою чергу. Це призводить до виникнення мовчання, пауз. Така ситуація потребує певних кроків для свого виправлення. Останнє може здійснюватися за допомогою підхоплення, що виникають у режимі емпіричного мовлення, тобто “мовлення, приреченого на незавершеність” [2, с. 115].

Таким чином, визначення підхоплення як ДА, що передбачає не тільки його місце у послідовності МА, а і вживаність різних видів МА в самому підхопленні, дають змогу вважати **підхоплення в широкому сенсі** продуктом діалогічного мовлення зі статусом дискурсивного акту-секвенції, що складається з двох мовленнєвих кроків – репліки-стимулу (співрозмовник-адресант) і репліки-реакції (співрозмовник-адресат, який “перехопив” на себе роль мовця). Зрозуміло, що основним об’єктом дослідницької уваги в цій діалогічній секвенції є репліка-реакція.

Висновки. Вербальна поведінка співрозмовників тісно пов’язана з когнітивними механізмами діалогічного мовлення, з впливом ситуативних факторів на побудову висловлень і реалізацію мовленнєвої інтеракції, з комунікативною компетенцією партнерів, із залученням невербальних засобів вираження думки. Тому особливого значення набуває лінгвістичний статус одиниць мовлення, вибір яких визначається інтенцією та мотивами співрозмовників. Однією із таких одиниць є підхоплення.

Перспективи цього дослідження полягають у подальшому детальному вивченні когнітивно-комунікативного потенціалу ДА “підхоплення” в англійському діалогічному мовленні.

Література:

1. Антипов Г. А. Текст и мир гуманитарии. Проблемы методологического анализа / Г. А. Антипов // Текст как явление культуры / [Г. А. Антипов, О. А. Донских, И. Ю. Марковина, Ю. А. Сорокин]. – Новосибирск : Наука, 1989. – С. 5-34.
2. Бюлер К. Теория языка. Репрезентативная функция языка : / К. Бюлер ; [пер. с нем.]. – М. : Прогресс, 2000. – 528 с.
3. Жилет Д. Представления и когнитивная наука / Д. Жилетт // Когнитивная наука и интеллектуальная технология : рефератив. сб. – М., 1991. – С. 218-223.
4. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М. : Гнозис, 2003. – 280 с.
5. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
6. Ушакова Т. М. Речь человека в общении / Т. М. Ушакова. – М. : Наука, 1989. – 137 с.
7. De Bono E. Word power / E. De Bono. – L. : Penguin Books, 1977. – 269 p.
8. Hagemann J. Reflexiver Sprachgebrauch / J. Hagemann. – Opladen : Westdeutscher Verlag, 1997. – 213 s.
9. Hoeken H. Contextual parameters in the evaluation of persuasive texts : A cognitive processing approach / H. Hoeken // Discourse analysis and evaluation : functional approaches / [ed. by Leo Lentz, Hank Punder Moad]. – Amsterdam ; Atlanta, GA, 1997. – P. 139-153.
10. Sacks H. Lectures on Conversation / H. Sacks ; [ed. G. Jefferson, with an introduction by E. A. Sczegloff]. – Cambridge, MA : Blackwell, 1992. – Vol. 2. – P. 554-560.
11. Tannen D. When is an overlap not an interruption? / D. Tannen // First Delaware Symposium on Language Studies. – Newark : The University of Delaware Press, 1983. – P. 119-129.